

KITEKINTÉS / OUTLOOK

„Egység a sokféleségben” A decentralizáció folyamata Indonéziában az „új rend” bukása után

“Unity in Diversity” *The Indonesian decentralisation process after the fall of the New Order*

SZARKA EVELIN

KULCSSZAVAK: Indonézia, regionalizmus, decentralizáció, regionális autonómia, új rend

ABSZTRAKT: Elemzők szerint Indonéziában mind a mai napig a decentralizált kormányzás a leghatékonyabb struktúra az ország heterogenitása, földrajza és mérete miatt. Ötmillió négyzetkilométernyi területen, mintegy kétmillió négyzetkilométer szárazföldön 17 ezer sziget található, amelyből csupán hatezer lakott, a világ negyedik legnépesebb államában a 245 millió fő eloszlása meglehetősen egyenlőtlen. A domináns jávai szociokulturális csoporton kívül még körülbelül 300 etnikum él a szigeteken – a képet pedig tovább árnyalják az öt hivatalos vallás (iszlám, protestáns keresztény, katolikus, buddhista és hindu) híveinek életmódja közötti különbségek. A kommunikációs és az utazási nehézségek, a szó szerinti elszigeteltség révén is markáns különbségek alakultak ki az egyes csoportok jellegzetességeit tekintve, így az ország földrajza a társadalom fragmentálódását segítette elő. Suharto „új rendje” (1966–1998) azonban a világ egyik legközpontosítottabb államát hozta létre a területen, ez viszont a rendszer bukása után a radikális változtatásra való igények miatt teljesen megváltozott, Indonézia paradox módon Ázsia egyik legdecentralizáltabb országa lett.

A tanulmány célja a fenti fordulat szükségszerűségének indoklása, az indonéz új regionalizmus kialakulási körülményeinek és történeti előzményeinek részletezése. A hatályos jogszabályok ismertetésével megvizsgálja és röviden értékeli a decentralizáció eredményeit, valamint bemutatja az átalakulás során felmerülő főbb problémákat.

KEYWORDS: Indonesia, regionalism, decentralisation, regional autonomy, New Order

ABSTRACT: According to recent research results, decentralised government is nowadays the most effective political structure in Indonesia to cater for the heterogeneity, the geography and the size of the country. The archipelago comprises 17 000 islands, of which only 6000 are inhabited, and encompasses a land area of 2 million square kilometres. The different parts of the

population are quite scattered in the world's most populous Muslim-majority nation, as 60% of the Indonesian people live on the relatively small island of Java while the other 40% are distributed unevenly. Approximately 300 ethnicities exist beside the socio-culturally dominant Javanese group. In addition, the differences between the distinct lifestyles of the five official religious communities (Muslim, Catholic, Protestant, Buddhist, and Hindu) also have a significant impact on the big picture. The difficulties in communication and in traveling as well as the geography of the country have fostered a fragmentation of the society across the islands.

Following three and a half centuries of Dutch colonialism, Indonesia secured its independence after World War II. After a turbulent period, the rising demand for a strong national identity formed one of the world's most centralised countries during Suharto's New Order era (1966–1998). However, this situation called for radical changes after the fall of the regime. As a result, Indonesia is now the most decentralised political system in Asia. Thanks to this U-turn not only a unique future is seen for Indonesia, but also a special developmental path is predicted which cannot yet be modeled precisely.

This study aims to outline the most important factors and circumstances which accompanied the unique process of decentralisation in Indonesia and to examine the key challenges to effective new regionalism and the questionable necessity of (de)centralistic reforms. In addition, the dilemmas about the possible post-Suharto scenarios are examined as well as the potential of bottom-up vs. top-down reforms and initiatives, emphasising the role of the multiple ethnic groups and the role of the military; furthermore, it aims to evaluate the achievements and criticise the shortcomings of the system referring to the relevant legislation and application of the pertinent laws.

Elemzők szerint Indonéziában mind a mai napig a decentralizált kormányzás a leghatékonyabb struktúra az ország heterogenitása, földrajza és mérete miatt. Ötmillió négyzetkilométernyi területen, mintegy kétmillió négyzetkilométer szárazföldön 17 ezer sziget található, amelyből csupán hatezer lakott. A világ negyedik legnépesebb államában a 245 millió fő eloszlása meglehetősen egyenlőtlen, ugyanis az ország területének mintegy 7%-át kitevő Jáván lakik a populáció 60%-a. A domináns jávai szociokulturális csoporton kívül még körülbelül 300 etnikum él a szigeteken – a képet pedig tovább árnyalják az öt hivatalos vallás (iszlám, protestáns keresztény, katolikus, buddhista és hindu) híveinek életmódja közötti különbségek. A kommunikációs és az utazási nehézségek, a szó szerinti elszigeteltség révén is markáns különbségek alakultak ki az egyes csoportok jellegzetességeit tekintve, így az ország földrajza a társadalom fragmentálódását segítette elő.

Suharto „új rendje” (1966–1998) azonban a világ egyik legközpontosítottabb államát hozta létre, ez viszont a rendszer bukása után a radikális változtatásra való igények miatt teljesen megváltozott, Indonézia paradox módon Ázsia egyik legdecentralizáltabb országa lett.

A tanulmány célja a fenti fordulat szükségszerűségének indoklása, az indonéz új regionalizmus kialakulási körülményeinek és történeti előzményeinek részletezése. A hatályos jogszabályok ismertetésével megvizsgálja és röviden értékeli a decentralizáció eredményeit, valamint bemutatja az átalakulás során felmerülő főbb problémákat. A decentralizáció folyamata közel százéves, mivel az új évezred elején megvalósított reformok előzményei a 20. században gyökereznek.

Decentralizáció a kolonializmus és az új rend időszakában

Indonézia függetlenné válásakor a Fülöp-szigetekhez, Indiához és Bangladeshez hasonlóan a centralizációs törekvéseket vitte tovább az amerikai, holland és brit koloniális államigazgatási rendszerből, pedig a decentralizáció csirái már a gyarmati korban is azonosíthatók voltak. Ezek azonban pusztán adminisztratív célokat szolgáltak, nem ruháztak át politikai és gazdasági hatalmat az egyes egységek vezető tisztviselőire.

Az 1901-ben meghirdetett úgynevezett *etikus politika*, valamint az 1903. évi 326., a városi tanácsokat létrehozó decentralizációs törvény több helyi lakost kívánt magas pozícióba juttatni, aminek nemcsak az olcsó munkaerő alkalmazása volt a célja, hanem az őket taníttató hollandokhoz mindenáron hű maradó elit kinevelése is. A *Decentralisasi ala Belanda* ideje alatt az ültetvényes gazdálkodás meghonosítása mellett a hódítók kitermelték az ország ásványkincseit, miközben elmaradt az oktatási rendszer és az infrastruktúra fejlesztése, illetve a – passzív befogadó – helyi lakosság bevonása a politika alakításába.

Az 1922-ben elfogadott adminisztratív reformokról szóló törvény, a *Wet op de Bestuurshervorming* az akkor érvényben lévő szabályozások hiányosságait igyekezett pótolni, ám a tanácsstagokat továbbra is kijelölték és nem választás útján delegálták, továbbá az európaiak dominanciája is számottevő maradt a képviselő-testületekben (Legge 1961). A kisebb adminisztratív egységek irányítói egykori királyok és az etnikumok vezetői közül kerültek ki, de teljesen önkényesen, általános kritériumrendszer és rendező elv nélkül, a gyakran csak kitalált és mesterségesen konstruált romantikus történelmi hagyományokra alapozva. Ezek a csoportok később úgy azonosították a régiók határait, mint a saját etnikumuk által történelmileg is elfoglalt területek határait.

A 2. világháború utáni nacionalista törekvések népszerűsége, a kisebbségek markánsabb identitástudata nemcsak Európában, hanem szerte a világon új színezetet adott a kormányellenes erők profiljának. Az 1945-ig tartó hároméves japán megszállás után a holland hódítók jelenlétének hiányában már 1945 augusztusában kikiáltották a független Indonéz Köztársaságot, ám az új államalakulatot csupán az 1949-ben véget ért – a gyarmatosítók ellen vezetett – forradalom után ismerték el a nemzetközi közösségben. Sukarno elnök a szigeteken maradt holland tisztviselők nyomása ellenére, a föderalizmust elvetve az indonéz állam egységét szimbolizáló, parlamentáris demokrácián alapuló unitárius államot kívánt létrehozni. A holland elv – miszerint a kisebbségeket jogokhoz kell juttatni és egy laza államszervezet létrehozása a cél – sok igazságot tartalmazott, ám az európaiak a megosztottság által és a kormány ellen való lázítással végső soron a saját uralmuk visszaállítását remélték.

A túlzott uniformizálás valóban ellenségességet szült: a keresztény kelet-indonéz csoportok a muszlim és a kommunista erők felemelkedését, a szekularizáció hívei az iszlám jogelvek térhódításának lehetőségét, míg a kisebb etnikumok a jávaiak akaratának érvényesülését látták az aktuálpolitikai eseményekben.

A területekhez jól köthető versengő elitek, a katonaság hatalmi bázisainak kiépítése az egyes régiókban, a területi autonómiára való egyre erősebb igény a jávai kolonializmus megreformálásának szükségességét jelezte. Ezért az alkotmány 18., már a decentralizáció csíráit magában hordozó cikkére alapozva az 1957-ben elfogadott, helyi kormányzásról szóló (*pemerintahan daerah*) törvény értelmében különböző *kabupateneket* hoztak létre, amelyek az újonnan létrehozott, különböző népcsoportok által lakott kerületeket ruházták fel jogokkal. A szulavézi és a szumátrai *Permesta* (felkelés) vezetői felismerték, hogy ezek a rendelkezések névlegesen, gyakorlati hasznuk csekély, ezért az államalakulaton belül nagyobb függetlenség kivívására törekedtek (az elnöki engedmények biztosították a későbbi regionális választásokat). A képlékeny kor bizonytalanságát Sukarno a parlamentáris demokrácia felszámolásával és az 1945-ös alkotmányhoz való visszatéréssel ellensúlyozta: eltörölt minden olyan törvényt, amelyet az elmúlt évtizedben a képviselőház hozott.

A politikai iszlám és az Indonéziai Kommunista Párt erősödésével, a kommunista Kínához való közeledés miatt érzett félelemmel, valamint a gazdasági és társadalmi problémákkal terhes zűrzavaros időszak tetőpontja 1965. szeptember 30-ának éjjele volt, amikor több szekuláris-nacionalista tábornokot gyilkoltak meg Jakartában. Ekkor lépett fel Suharto vezérőrnagy, aki a Stratégiai Tartalékok (KOSTRAD – *Komando Cadangan Strategis Angkatan Darat*) élén átvette az irányítást a „kommunista puccsnak” nyilvánított államcsíny után. A Sukarno által teljhatalommal felruházott vezető 1968-tól formálisan is elnökként kormányozta az országot. Suharto szerint a káosz és az anarchia felszámolására csakis egy erős, központosított állam, egy stabil rendszer képes, amelyet a „lakosság védelme az állam ellenségeitől” legitimál. Az új rend (*Orde Baru*) minden hatalmat a központ (*pusat*) kezében összpontosított: az átszervezés területi, bürokratikus és kulturális centralizációt jelentett, amely korrupcióval, színtfalak mögötti egyezségekkel és nepotizmussal járt (KKN – *korupsi, kolusi, nepotisme*).

Az 1974. évi 5. és az 1979. évi 5. törvény is inkább a központi hatalom ellenőrző jogkörét szélesítette az egyes régiók felett, valamint a közigazgatási rendszert egységesítette az egyes provinciákban, mintsem azok autonómiáját erősítette volna meg. A régiók bevételeinek 80%-a a központi kormányzattól származott, és a megvalósítandó beruházások is annak jóváhagyásától függtek (Brown 2002).

A kommunista pártot betiltották, a többi katonaság által szervezett, civileket is tömörítő „munkacsoportokkal” együtt a *Partai Golongan Karya*-ban (Golkar) egyesítették, a közigazgatás szintjeivel párhuzamosan pedig egy katonai intézményrendszert is felállítottak (*dwifungsi*-doktrína) (Aspinall, Feith, van Klinken 1999). A szegénység enyhítésére Suharto beengedte az amerikai segítség-szállítmányokat, illetve engedélyezte, hogy – elsősorban a bányászat és az építőipar területén – külföldi vállalatok is befektethessenek Indonéziában. Ez a lépés a Nyugattal való kapcsolatok normalizálódását segítette elő, főként az amerikai, brit és ausztrál bilaterális gazdasági, katonai és diplomáciai relációk

erősödtek (Ricklefs 1991). Az indonéz gazdaság felvirágoztatásáért felelős, Amerikában kitanított közgazdászok – az úgynevezett *Berkeley Mafia* – gazdasági ismereteinek segítségével a külföldi tőke vonzására helyezték a hangsúlyt: az 1960–1990 közötti időszakban megháromszorozódott a GDP (Hill 1994).

A suhartói indonéz új *rend* nacionalizmusa szükségszerűen területi és befogadó jellegű volt, hiszen sok kis etnikumot kellett összefogni egy addig gyarmati uralom által összetartott területen. A hadsereg, a bürokráciára és a Golkarra támaszkodó elnök meghirdette a *Pancasila* államfilozófiáját, amely az egyistenhiten, az emberieségen, a nemzeti egységen, a képviselői és konszenzuson, valamint a szociális igazságosságon alapul (Erb, Sulistiyanto, Faucher 2005). A kohéziós erőt az addig nem létező egységes indonéz identitás jelentette, valamint a közös indonéz nyelv, a *bahasa indonesia*. Az etnikumok egyediségét reprezentáló intézményeket megszüntették, szervezeteiket betiltották, ezek helyett nemzeti múzeumokat és emlékműveket építettek, és hirdették az Egység a sokféleségben (*Bhinneka Tunggal Ika*)¹ jelmondatát (Emmerson 1999).

Bár a holland gyarmatosítók által megkezdett, majd az indonéz vezetés által folytatott transzmigrációs program elsődleges célja a lakosság egy részének a sűrűn lakott területekről a gyér populációval rendelkező, fejletlen szigetekre való áttelepítése, azaz a kiaknázatlan természeti erőforrások feldolgozásához szükséges munkaerő megteremtése és a népesség egyenletesebb elosztása volt, az indonézek döntő hányada a túlnépesedett Jáva fölényének és az iszlám dominanciának a megerősítését látta benne (Anata 2003). A Világbank és az Ázsiai Fejlesztési Bank által támogatott program az 1980-as évek elején közel hárommillió fő áttelepítését támogatta, így ekkorra a migránsok aránya már több régióban is meghaladta az őslakosokét (Goldman 2006).²

A regionális autonómia megteremtése és tartalma

Suharto gazdaságpolitikája csődöt mondott az ázsiai pénzügyi válság során, ami zavargásokhoz és az elnök 1998-as bukásához vezetett. Az így kialakult politikai vákuum nagy horderejű politikai, államigazgatási és gazdasági változásokat hozott Indonéziában. Habibie elnök amnesztiát adott a politikai foglyoknak, emberi jogi irányelveket fogadott el, új választási rendszert alakított ki, biztosította a sajtó szabadságát és két új decentralizációs törvényt szövegeztetett meg a *Tim Sepuluh* (Tízek Tanácsa) javaslatai alapján. Az eddig a *satu nusantara, satu bangsa, satu bahasa, satu Indonesia* (egy szigetvilág, egy nép, egy nyelv, egy Indonézia) retorikájú, alma szimbólummal szemléltethető államot szőlő típusúvá kívánták alakítani, azaz a homogenizált, nivellált, centralizmuson és hierarchián alapuló államszervezet helyett egy önálló arculattal rendelkező, decentralizált egységek koordinációján alapuló, plurális szerkezetű rendszert kívántak megalkotni (Szabó 2004).

A regionális autonómiát³ biztosító, 2001-től hatályos 1999. évi 22. és az 1999. évi 25. törvény (*Undang-Undang Otonomi Daerah*) rendelkezéseinek értelmében széles körű gazdasági függetlenséggel és politikai jogokkal is felruházták a kialakított 33 régiót (1. ábra), a központi és helyi-területi szervezet közötti hatalmi és munkamegosztás érdekében (Pálné Kovács, Tuka, Schmidt, Vadál, Kákai 2012). Ezek alapján Indonézia regionalizált államnak tekinthető, hiszen az alkotmány biztosítja az egyes tartományok jogállását, amelyek saját törvényhozással és a központi forrásokon túl önálló bevételekkel is rendelkeznek.

A nemzeti alatt három különböző szintet alakítottak ki (2. ábra): a tartományok⁴ (*daerah tingkat I*) saját törvényhozó testülettel rendelkeznek (*Dewan Perwakilan Rakyat Daerah*), amelynek tagjait ötéves ciklusokra választják. A régiós intézmények a kerületeken és településhatárokon átívelő ügyekért felelősek, ám nem utasíthatják az alacsonyabban működő egységeket. Fontos hangsúlyozni, hogy a továbbiakban felsorolt szervek egyike sem tartozik a területi államigazgatáshoz, azaz egyik sem a központi kormányzat dekoncentrált szerve. A központi kormányzat hatáskörébe tartozó ügyeket ugyanis a régiós (*departemen*) és az az alatti szinteken a helyi közigazgatási ügynökségek-irodák (*dinas*) intézik – ezek nem, vagy csak korlátozottan rendelkeznek szabad mérlegelési joggal, döntéseik pedig felülvizsgálhatók (Pálné Kovács, Tuka, Schmidt, Vadál, Kákai 2012).

A kerület szintje falusi vagy gyéren lakott területeken a *kabupaten*, valamint az urbanizálódott részeken *kotamadya* (*daerah tingkat II*).⁵ Ez alatt található a települési önkormányzat, amely a sűrűbben lakott részeken a régiós adminisztrációtól bizonyos mértékben függő *kelurahan*, a gyérebben lakott területe-

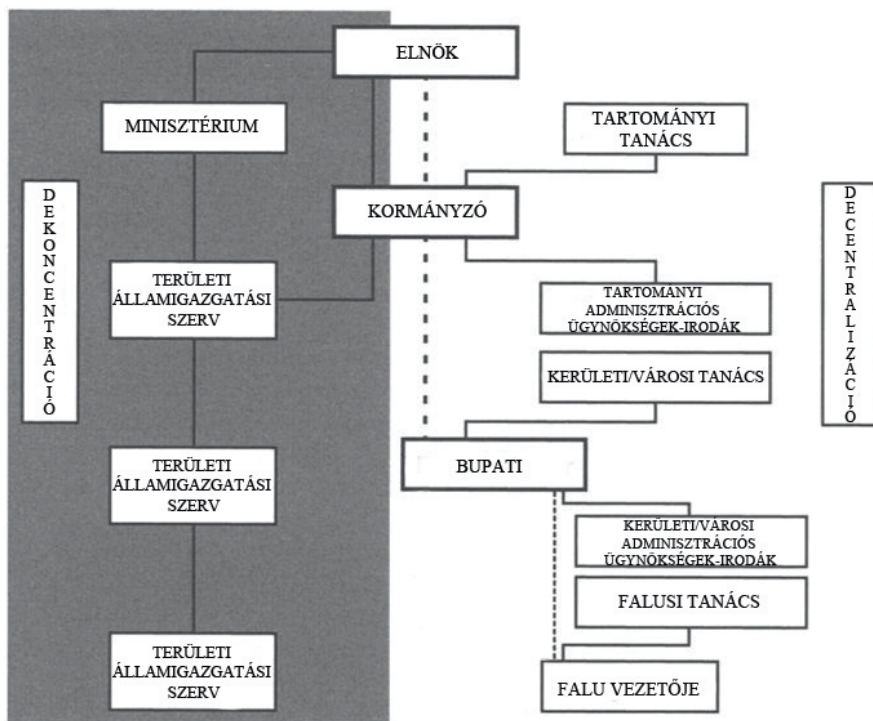
1. ábra: Indonézia 33 régiója
The 33 provinces of Indonesia

Forrás: indonesia-tourism.com 2012 (saját szerkesztés).

2. ábra: Kormányzat és közigazgatás: az indonéz intézményrendszer szintjei az 1999. évi 22. törvény reformjai után

Levels of government and administration according to the law No. 22/1999

Forrás: Erb, Sulistiyanto, Faucher 2005, 25. (saját szerkesztés).

ken pedig a nagyobb önállósággal rendelkező *desa*.^{6,7} Az egyes tartományokban a helyi sajátosságoknak megfelelően más elnevezések is használatosak, mint például a *kampung* Pápuában, a *gampong* Acehben, valamint a *desa dinas* és a *desa adat* Balin, ahol előbbi a falut mint közigazgatási egységet jelöli, az utóbbi pedig a vallási és kulturális funkciókkal rendelkező települést.

A 2000. évi 25. kormányrendelet taxatív felsorolja, hogy mely ügyek kerülnek tartományi ellenőrzés alá. A dokumentumban nem említett ügyek automatikusan regionális szinten intézendők. Ennek megfelelően a külügy, a védelmi politika, az igazságszolgáltatás, az adó- és valláspolitikai kivételével minden a *provinsi* fennhatósága alá került, a többi maradt a központ (*pusat*) hatáskörében.

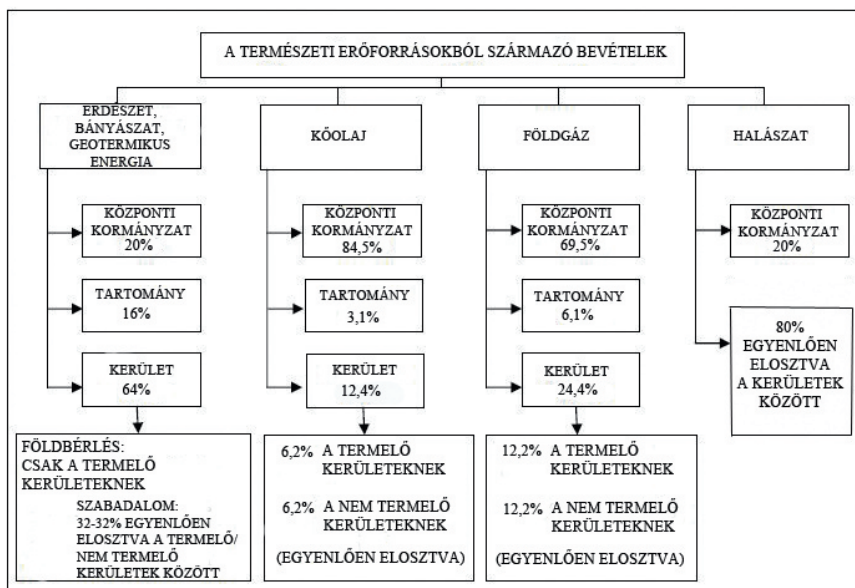
Az 1999. évi 25. törvény értelmében az állami költségvetés mintegy negyedét a helyi kormányzatok kapják: ebből 10% a tartományoké, 90% pedig a kerületeké és a helyi önkormányzatoké. A források kétféle módon nyerhetők el: általános célú támogatás és különös célú támogatás formájában. Míg előbbi felhasználásában a régiók teljesen szabad kezet kapnak, utóbbiból finanszírozott

projektek megvalósítását a központi kormányzat ellenőrzi (Aritenang 2008). A 2004-es új, az előzőt kiegészítő rendelkezéseket tartalmazó decentralizációs törvény alapján az erdő- és halgazdálkodásból, valamint a kőolaj- és földgázvagygon kitermeléséből származó jövedelem egy része a régiók és a helyi önkormányzatok kezében marad,⁸ de ebből még a természeti erőforrásokban gazdag régióknak sem feltétlenül biztosítható elegendő anyagi forrás a célok megvalósításához (Seymour, Turner 2002) (3. ábra).

A legnagyobb önállósággal a kerületi szint rendelkezik, ugyanis az 1999. évi 22. törvény megerősíti a közel 400 kerületi önkormányzat szerepét: elrendeli, hogy a saját területén csak a *kabupaten* törvényhozó testülete rendelkezik jogszabályalkotási hatáskörrel. Ez a szerv választja, felügyeli, ellenőrzi a kerület elnökét és vonja meg tőle a bizalmat; a *bupatit* a központi kormányzattól teljesen függetlenül nevezi ki.⁹ Az elnök felelős a költségvetésért és a jogszabályalkotásért, éves beszámolójában a költségvetési terv végrehajtását részletezi a parlament előtt, amely nem köteles azt elfogadni. Amennyiben ez kétszer megtörténik, az elnök köteles lemondani. A kerületi parlamenti képviselőkről egyenlő és szabad választásokon dönt a lakosság, a pártok versenyének feltételei adottak, a szavazás tisztaságát független választási bizottságok felügyelik (Erb, Sulistiyanto, Faucher 2005).

Az egyes kerületek felismerték, hogy közös ügyeik a tartományi szinten nem intézhetők hatékonyan, de a szubszidiaritás sem feltétlen célravezető bizonyos területeken, ezért *kabupatenek* közötti együttműködési programok in-

3. ábra: A természeti erőforrásokból származó bevételek megosztása a 2004. évi 33. törvény alapján
Sharing natural resources revenues according to the law No. 33/2004

Forrás: Agustina, Ahmad, Nugroho, Siagian 2012, 5. (saját szerkesztés).

dultak, amelyek elsősorban az infrastrukturális és a környezetvédelmi fejlesztésekre koncentrálnak. Így Kelet-Kalimantanban három *kabupaten* és egy kikötőváros megmentette a veszélyeztetett mangroveerdőket, valamint a gazdag flórával és faunával rendelkező Balikpapan-öblöt, Nyugat-Szumátrán pedig a sűrűbb úthálózat és egy stratégiai fontosságú völgyhíd megépítése érdekében fogott össze három kerület. A *kabupaten* határain átnyúló hálózatok természetmegőrző és a mezőgazdasági termelést racionalizáló programokat dolgoznak ki, és az új szabályozás az elmúlt évtizedben az országhatáron átívelő kezdeményezéseknek is utat nyitott.¹⁰ A projektek szaporodásával feltételezhető, hogy a jövőben az Európai Unióhoz hasonlóan az önkormányzatok bizonyos szerepeit egyre inkább a helyi önkormányzatok szövetségei, térségi kooperációi és közös vállalkozásai veszik át (Illés 2007).

Elégtelen reformok?

A törvények elfogadása azonban számos pozitív hozadéka ellenére az egyes *provinsik* közötti feszültségek növekedésével járt. Az államnak fizetett adók és ezáltal a központi transzfer csökkenő hányada miatt a szegényebb területek finanszírozása veszélybe került. Nyilvánvalóvá vált, hogy az új törvények Riau, Kelet-Kalimantan, Irian Jaya és Aceh prosperálását eredményezték, ám a kevésbé fejlett régiók az anyagi lehetőségek és a megfelelő szakértelem, valamint intézményrendszer híján a bizonytalan politikai miliőben befektetőiket is elvesztették.

Megawati elnök (2001–2004) a decentralizációt nem véletlenül írta le megosztó és veszélyes folyamatként. Az ezredfordulón hozott törvények hiányosságai ugyanis már a hatályba lépésüket követő években megmutatkoztak; és Jakarta lassan és nehézkesen hajtotta végre a források újraelosztását a jogszabályokban foglalt rendelkezéseknek megfelelően (Sidel 2001).

Az elmúlt tíz évben a különféle régiók által kivetett adóterhek, a munkahelyi etnikai és vallási diszkrimináció óriási társadalmi feszültséget szít. A békés egymás mellett élés ellen hat a régiók protekcionizmusa, azok a belső kereskedelmi akadályok, amelyek extra vámterhek megfizetését, több adminisztrációt, valamint speciális engedélyek kiváltását jelentik az egyik tartományból a másikba szállító kereskedők számára,¹¹ illetve azok a többletadók, amelyeket a régióon kívülről érkező munkaerőre rónak (Brown 2002). A cél a helyi mezőgazdaság és ipar fejlesztése, illetve a belső migránsok hazaküldése. A régiók ráadásul maguk állapíthatták meg a minimálbért, ami a bérek és az árak emelkedéséhez vezetett, és országsszerte visszavetette a munkahelyteremtő kezdeményezéseket (Alisjahbana, Manning 2002).

Ezen kívül az államvezetésnek más jellegű problémákkal is szembe kell néznie. Félő ugyanis, hogy a régiók irányítása befolyásos „kiskirályok” kezébe kerül: virágzik a korrupció, a hatalomból részesedők egymás között osztják el az

állami beruházásokat, és óriási összegeket sikkasztanak el. A magánbefektetők a bizonytalan környezet miatt már csak olyan szerződéseket írnak alá, amelyeket mind a regionális, mind a központi kormányzat jóváhagy – így próbálnak garanciát kapni az abban vállaltakra.

Ráadásul az 1990-es évek túlzott fejlesztéseit a kormányok IMF-hitelekkel finanszírozták, így az állam egyre inkább függ a nemzetközi donoroktól (mint például a Nemzetközi Valutaalaptól és a Világbanktól), amelyek nem nézik jó szemmel a hatalom további devolúcióját és az azzal járó gazdasági káoszt. Ezért olyan szigorú feltételekhez kötik hiteleiket, hogy a területenként eltérő igazgatási rendszerű régiók még egy *best practice*-hez sem tudnak igazodni, amellyel könnyen vehetnék a kormányra és a – decentralizáció következtében – végső soron rájuk háruló adminisztratív akadályokat. Így elkerülhetetlen, hogy bizonyos ügyek ismét központi irányítás alá kerüljenek – amivel a régiók autonómiája csorbul. Nemzetközi nyomásra megindult a privatizáció, amely mintegy 800 billió rúpia (közel 80 milliárd USD) bevételhez juttatta az államháztartást. A régiók vezetői azonban azzal érveltek, hogy a törvények értelmében a földrajzilag elszórt államvagyon egyes elemei felett a területet irányító *provinsinek* kell rendelkeznie. A befolyásos politikusok nacionalista érzelmeket szítottak az országot a külföldieknek kiárúsító kormány ellen.¹² Ez nem volt nehéz, hiszen a kollektív emlékezetben még élénken élt a gyarmatosítás emléke és az óriási emberi és anyagi áldozatokkal járó függetlenségi háború (Rüland 2011).

Kérdéses az is, hogy az etnikumok által elfogadott határok mennyire önkényesek és mennyire tükrözik a népcsoportok földrajzi elhelyezkedését. Nyugat-Jáván például még néhány évtizeddel ezelőtt is nehéz volt elhatárolni a szundanéz és a jávai etnikumot, mivel mindkét csoport kevert nyelvet beszélt és nem rendelkezett saját érdekvédelmi szervezetekkel sem (Palmer 1959). Azonban az eddig kizárólag kulturális identitásuk őrzésére kényszerített csoportok politikai ambícióik megvalósításának lehetőségeit látták a kezdődő decentralizációban: pártokat alapítottak, hogy szervezett formában vegyék fel a harcot a politikai hatalom struktúráival. Vezetőknek a retorikában olyan szimbólumokat és eszközöket kellett választaniuk, amelyekkel könnyen azonosult és mobilizálhatóvá vált a lakosság, így a támogatottság növekedésével saját hatalmi legitimációjukat is megalapozták. A régiók politikai elitjének tagjai jól ismerik a helyi problémákat és erőviszonyokat, gazdasági téren kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, miközben a központi kormányzat politikájával is tisztában vannak, ismerik és saját látásmódjuk szerint interpretálják azt a helyi lakoságnak. Érdekes, hogy ők a jelenleg is zajló decentralizációt nem a politikai hatalom átadásaként értelmezik, hanem a kormányzati ügyek delegálásaként, ugyanis a folyamatot közigazgatási racionalizálásként és a gazdaság elemeinek átcsoportosításaként látják (Erb, Sulistiyanto, Faucher 2005). Ugyanakkor érzik, hogy a helyi viszonyokról való tudásukat a hatalom manipulálására, befolyásolására vagy akár saját politikai céljaik elérésére is használhatják. A helyi tisztviselők ezért *pandai-pandai*, azaz „okosak, de óvatosak”, így miközben a központi hata-

lomnak tetsző módon végzik a munkájukat, a helyi lakosságot is kiszolgálják és saját érdekeiket sem vesztik szem elől.

Az etnikumok ébredése – identitáskeresés és érdekvédő fegyveres harc

A globalizáció egyik jelensége a szubnacionális kultúrák megerősödése, az identitáskeresés és annak tudatos formálása, vállalása. Az etnikumok politizálódnak, mivel a régiók határai között élők könnyebben azonosulnak a közös történelmi és kulturális-vallási értékekkel, mint az új gazdasági-közigazgatási keretekkel. A tudatos identitáskeresés a modern indonéz állam etnikumainak egyik legfontosabb jellemzője, ugyanis a régiókban élő kisebbségek úgy érzik, hogy bár a decentralizáció megállította a nagy nemzetépítést és a tartományokra hagyta a közösségépítést, ezek a határok még mindig nem a helyi „öslakosság”, a *masyrakat adat* érdekeit szolgálják.

A *transmigrasi* – bár jóval kisebb volumenű, mint az *új rend* idején – még ma is tart: az átalakított indonéz Emberi Erőforrás és Transzmigrációs Minisztérium, a *Kemenakertrans* szerint közel 20 millió jávai áttelepített él az ország más részein (www.depnakertrans.go.id 2012). Az egy Indonézia erőszakos létrehozása és a közös területen élő kisebbségi csoportok keveredése antropológiai szempontból megkülönböztető jegyeik eltűnésével járt, hagyományaik ápolása pedig csupán közösséget összetartó erő, semmint az öndefiníció és önpercepció egyik eleme volt. Ezek a tárgyi bizonyítékok, népszokások évszázadok óta a közösségek birtokában voltak, csupán természetesnek, hétköznapiak hatottak: a globalizáció kora hozta meg azt a nyitást, amellyel elengedhetlenné vált ezek védelme, összegyűjtése, rögzítése. A kérdés azonban az, hogy tudatos, ám nem öncélú megőrző és kutatómunkáról van-e szó vagy a politikai érdekérvényesítés egyik biztos eszközének a megteremtéséről.

Ez a folyamat már az új rend alatt megindult, de különösen a *krisis moneter*, a pénzügyi válság után manifesztálódott az ezredfordulón, amikor a falusi lakosság a megtermelt mezőgazdasági terményeket ugrásszerűen megnőtt árakon tudta értékesíteni, és olyan telekommunikációs eszközöket is megengedhetett magának, amelyeket addig anyagi lehetőségei miatt nem. A sajtó és az új, tájékozott vidéki réteg tudatosabban állt a gazdasági és politikai kérdésekhez is, megkérdőjelezte egyes kormányzati döntések helyességét, a jávai népcsoport dominanciáját. Ezért a saját értékeit hangsúlyozva kívánt beleszólást nyerni a politikába. Üdvözölte a decentralizációt, ám amikor látta, hogy ebből csak a befolyásosabb kisebbségi csoportok vezetői profitálnak, új, a helyi etnikai viszonyokat pontosabban tükröző közigazgatási egységek kialakítását követelte, és jelenleg is magasabb fokú átláthatósággal, extenzív gazdaságfejlesztéssel és demokratikus elszámoltathatósággal rendelkező, úgynevezett dinamikus autonómiát kíván megvalósítani.

Főként két régióban, Acehben és Pápuában volt olyan erős az etnikai szeparatizmus, hogy a félmegoldásokat elvetették, és – akár fegyveres harcok árán is – szélesebb körű autonómiát követeltek.¹³ Az érzelmek felkorbácsolása és az erőszakhullámmal való fenyegetés sok esetben célt ért. Az egyik példa erre az említett Aceh régió, amelyben az iszlám jogrend miatt nem érvényesül a decentralizációs törvény vallási kérdéseket a központi kormány fennhatósága alá rendelő elve. A másik, 2002. január 1-jétől speciális autonómiával, *otonomi khusus*sal rendelkező terület Pápua (a korábbi Irian Jaya), amely a kőolaj- és gázmezők tulajdonosi jogai után járó díjak 70%-át tarthatja meg magának, és ahol csak pápuai lakos töltheti be a kormányzói hivatalt (Brown 2002). E két területen kívül még a Pápuához hasonló jogokkal bíró Nyugat-Pápua, Yogyakarta és Jakarta fővárosi régió rendelkezik különleges státusszal. Yogyakarta speciális régió helyzetét is a kormányzó személye körüli vita adja, ugyanis itt a kormányzó kinevezése a szultán joga. Jakarta „elnöke” pedig a fővárosi szerephez kapcsolható különleges jogkörökkel bír: kinevezi és megfosztja hivatalától a tartományi polgármestereket, valamint kormánya más, Indonézián kívüli nagyvárosokkal való együttműködésre is jogosult. (www.thejakartaglobe.com 2012)

A decentralizáció kárvallottjai vagy haszonélvezői?

A decentralizáció indonéz módszerének megértéséhez elengedhetetlen néhány szót szólni a hadseregről és a civil társadalomról.

Előbbi a nemzeti integritás veszélyeztetőjeként látja a folyamatot a helyi önkormányzatok megerősödése miatt, ugyanis olvasatában a hatalom devolúciója horizontális és vertikális összeütközésekhez vezet. A. H. Nasution tábornok 1958-as koncepciója a *dwifungsi* (kettős funkció) elvére épült, amelynek során a civil bürokrácia mellett minden szinten egy katonai apparátust is létrehozta. A katonai vezetés által felhatalmazott 17 tartományi parancsnokság feladata volt a rendszerellenes erők kiszűrése és kiiktatása, így a közigazgatási szervezettel együtt a köztársaság stabilitásának biztosítása. A katonaság azonban gyakran lassú felfogásúnak és parttalan viták kezdeményezőinek tekintette a civil hivatalnokokat, ezzel szemben a hadsereget a szabadság egyedüli letéteményesének, a nemzet védelmezőjének (*bayangkari negara*) gondolta. A decentralizáció akaratlanul is kiskirályoknak, radikális vallási csoportoknak és bűnszervezeteknek tette lehetővé fegyverek vásárlását, ami a sajátos önpercepcióval és küldetéstudattal rendelkező katonaság számára újabb konfliktusok forrását jelentette. Az erősen centralista nézeteket valló tiszteket nem szívesen látták volna tartományi elnöki székben a reformok után, ami ellenérzést váltott ki a katonaság körében. A vezérkar kezében azonban olyan halászzattal, erdészettel és bányászattal kapcsolatos jogok voltak, amelyek bevételei felett a reformok után jórészt a régiók rendelkezettek – ez pedig nemcsak bevételkiesést, de jelentős presztízs-

veszteséget is jelentett a milíciának. A kegyelemdőfést az adta, hogy a demokratikus átalakulásnak köszönhetően a rendfenntartó feladatokat a katonaság helyett a rendőrség látta el.

Így nem meglepő, hogy a lázadások szításában és az etnikai harcok fellángolásában nagy szerepe van a hadseregnek, amely saját pozícióit védi és megcsorbult tekintélyét kívánja visszaállítani. A civil vezetésű régiókban ezáltal demonstrálhatja a lakosságnak, hogy a katonaság felügyelete nélkül bizonytalanság, félelem és káosz uralkodik. A régi rend híveit is maguk mellé állíthatja, az újonnan kinevezett vezetőket okolva a rendszer működésképtelenségéért vagy hiányosságaiért. A hadsereget pedig sem szervezettsége, sem az általa képviselt üzleti tőke miatt sem tanácsos a tartományoknak maga ellen fordítania, ezért engedményeket kell tennie, amelyek általában a hadsereg javát és nem a decentralizációs törekvéseket szolgálják.

Ahogy a kelet-európai kommunista vezetők sem hozhattak reformokat anélkül, hogy a Szovjetunió lehetséges reakcióit elemezték volna (Linz, Stepan 1996), majd a rendszerváltásnál is bábáskodtak ezek az erők; úgy az indonéz állam sem tudja magát teljes mértékben függetleníteni Suharto új rendjének (1966–1998) örökségétől, így a demokratikus átalakulás irányítói szükségszerűen az *ancien régime*, a reformerők és az új pártok képviselői közül kerülnek ki. A társadalmi tőkét hordozó civil társadalomnak vajmi kevés beleszólása van a folyamatba, Indonéziában azért, mert nem működik. Ennek oka nemcsak abban keresendő, hogy az autoriter rendszer elhallgattatta a politikailag veszélyes független kezdeményezéseket és államközpontú korporativizmusba kényszerítette ezeket, hanem furcsamód az indonéz középosztály jelentős részének piacellenességében és antidemokratizmusában is. A demokrácia ugyanis olyan luxus, amelyet a gazdaságilag prosperáló államok engedhetnek meg maguknak. Így az indonéz középosztály hajlandó elfogadni az autoriter rezsimeket és gondolkodás nélkül megvonni bizalmát a demokratikusan megválasztott kormányoktól, amennyiben azok nem állítják az országot gyors gazdasági növekedési pályára (Thompson 2004).

A helyi vállalkozók, a hatalmi pozíciókra vágó tisztviselők, de még a bűnszervezetek is új lehetőségeket láttak a demokratikus átalakulásban: új pártokat alapítanak vagy fegyveres harcra buzdítanak az eddig állami ellenőrzés alatt álló ifjúsági és szakszervezetek tagságának megnyerésével (Rodan 1996). Ebben a politikai környezetben úgy kellett lavíroznia Habibie, Abdurrahman Wahid és Megawati Sukarnoputri elnöknek, hogy a régi rendszer befolyásos híveit ne fordítsa maga ellen, de közben új rétegeket nyerjen meg magának azáltal, hogy bekapcsolja őket a politika vérkeringésébe.

Az említett új szervezetek inkább országos vagy tartományi szinten működnek, míg a kerületekben alulról szerveződő mozgalmak kezdenek kibontakozni. A sokszor külföldi NGO-k által támogatott szerveződések elsősorban a környezetvédelemre és az egészségügyre fókuszálnak, az állam által tudatosan vagy anyagi lehetőségek híján megoldatlan problémákat kívánják orvosolni.

Kitekintés a régiók jövőjére

Nehéz megjósolni, hogy mit hoz a jövő az indonéz régiók számára, az azonban bizonyos, hogy a megerősödő etnikai csoportok és érdekeiket érvényesítő szervezetek, valamint az erőszakot alkalmazó mozgalmak egyre szélesebb jogkört kívánnak kivívni a tartományi szint alatt lévő kerületeknek vagy *desáknak*. Amíg a régiók vezetése nem hajlandó tárgyalni ezen csoportok képviselőivel, a konfliktusok fennmaradnak vagy eszkalálódhatnak, veszélyeztetve az ország politikai, gazdasági és társadalmi stabilitását is.

Azonban a sikeres decentralizáció megvalósításának több akadályozó tényezője van. Ezek egyike az objektivitás. Ugyanis a politika alakítói és a befolyásos köztisztviselők gyártják a statisztikákat, amelyek gyakran hiányosak és sok esetben a hivatalos vagy az önkényes álláspontot tükrözik, figyelmen kívül hagyva „zavaró” társadalmi csoportokat és szerveződéseket. A másik ilyen probléma a korrupció. A liberalizmus és a demokrácia korában Indonéziában mindenki meg kíván gazdagodni: a természeti erőforrásokban, olcsó munkaerőben gazdag államban nem valósult meg olyan hivatali kultúra, amely elősegítené a megvesztegetések visszaszorítását és visszaállítaná a becsület értékét. A harmadik tényező, hogy a közigazgatást nem igazították a többi nagy rendszer reformjához, vagy más rendszereket – még – nem alakítottak a közigazgatáshoz,¹⁴ így szinte átláthatatlanok a különböző struktúrák.

A nagy decentralizációs fordulat óta több mint egy évtized telt el, ezért érdemes volna számot vetni az elmúlt időszak eredményeivel, pótolni a hiányosságokat, és a 21. századnak megfelelőekre cserélni a nem működő elemeket. Az egyik megoldandó feladat a régióknak juttatott központi, általános célú támogatások kritériumrendszere. A cél az, hogy a források elosztása a potenciálisan kedvezményezett régiók népességének, a regionális fejlettségnek és prosperitásnak, valamint a szerkezeti problémák (például a munkanélküliség) súlyának figyelembevételével történjen meg (Kende, Szűcs 2005). Fontos továbbá az utólagos támogatás intézménye is, ugyanis a források feletti rendelkezési jogok átcsoportosításával hasznos állami projektek maradhatnak félbe, amennyiben a régió vezetése azt nem kívánja önerőből tovább finanszírozni.

A további reformok szükségességét maga az elnök is felismerte: a 2004-ben megválasztott Susilo Bambang Yudhoyono egyre többször beszél a decentralizációról mint a múlt elégtelen korrekciójáról. Mint mondja, a jól működő demokrácia egyik alapköve az igazságosságon nyugvó, az egyes területi egységek sajátosságait figyelembe vevő, aszimmetrikus regionális autonómia, amely a források helyes újraelosztásával a tartományok fejlettségbeli különbségeit is képes kiegyensúlyozni (www.antaraneews.com 2012). A régióknak a társadalmat kell szolgálnia, az innovatív és fenntartható kerületeknek pedig hatékony együttműködésre van szüksége a többi szint állami szereplőivel, valamint a kibontakozó civil társadalommal, hogy egy realitásokat tükröző és jól teljesítő rendszer legyen működtethető.

Jegyzetek

- 1 A napjainkban is használt jelmondat egy 14. századi ójvai költeményből, a *Kakawin Sutasomá*-ból származik. Valószínűleg véletlen az egybeesés az Európai Unió mottójával.
- 2 A legkirívóbb eset a dél-szumátrai, hárommilliós Lampung, ahol 1981-ben a népesség 60%-át tette ki a betelepített lakosság.
- 3 Indonézia esetében a regionális autonómia, valamint a decentralizáció és az *otonomi daerah* ugyanazt a jelenséget takarja – ezért ezek a kifejezések egymás szinonimáiként használhatók.
- 4 Hivatalos elnevezése *provinsi* – a nemzetközi szakirodalom a régió, illetve a tartomány szót is használja a megjelölésére.
- 5 Idetartoznak még a városok (*kota*), amelyeket a polgármester (*walikota*) irányít.
- 6 Vezetője a *kepala desa* („a falu feje”).
- 7 A felsőbb szintek „nem hivatalos” befolyásolási módszerének leírásától a területi korlátok miatt eltekintek, ám azt fontos megemlítenem, hogy mi hívta életre ezt a sajátos függőségi viszonyt. Mivel a kerület és a település szintjét az említett törvények nagyobb önállósággal ruházták fel, a vezetők úgy érezték, hogy nem kötelesek mindenben együttműködni a tartományi intézményekkel. Így például Közép-Jáván a kormányzó által összehívott gyűléseken a polgármestereknek, a falusi vezetőknek és a kerületek első embereinek több mint fele nem jelent meg. Ez pedig a régió merev, bürokratikus szemlélethez való ragaszkodása esetén, valamint az informális csatornák használata nélkül könnyen a kommunikáció megrekedéséhez és koordinációs zsákutcához vezetett volna (Erb, Sulistiyanto, Faucher 2005).
- 8 Bali különleges státuszát a turizmusnak köszönheti: ennek értelmében a magát az 1920-as évektől vallási kisebbségként definiáló, *kebalian* identitással rendelkező *bagya Bali* (balinéz lakosság) az idegenforgalomból származó bevételből nagyobb arányban részesül, mint más tartományok.
- 9 Ez jelentős előrelépés az 1974. évi 5. törvényhez képest, amely szerint csak a vezető személyére tehet javaslatot, a kinevezés jogköre a központi kormányzaté. A tartományi kormányzókat még mindig Jakarta nevezi ki.
- 10 E kezdeményezések fejlődésében a jövőben nagy szerep juthat az ázsiai nemzetközi szervezeteknek, például az ASEAN-nak.
- 11 Például az Észak-Szumátrából Jakartába fuvarozóknak vámot kell fizetniük a rakomány súlya alapján, a narancs fővárosba szállítását pedig az áru összértékének 2–7 százalékát kitevő vámmal sújtja a jakartai vezetés (Siregar 2001).
- 12 A nyugat-szumátrai és a dél-sulawesi kormányzók meghíúsították a *PT Gesek Cement* vállalat egy mexikói konglomerátum által történő felvásárlását arra hivatkozva, hogy az ő joghatóságuk alá tartozó területen lévő üzemeket nem adhatják el külföldi társaságnak (Siregar 2001).
- 13 A probléma az, hogy ezek az erőszakhullámok ki- és megújulnak a maguknak egyre több politikai jogot követelő kisebbségek mozgósító ereje miatt. A hadsereg által vezetett szecessziós csoportok mellett a vallások és etnikumok közti megmozdulások, kormányellenes lázadások, helyi tüntetések destabilizálják a rendszert, a terrorista akciók rettegésben tartják az átlagembert, illetve a társadalmi erőszak (önbíraskodás, a jogszabályokat megszegők megbüntetésé, kiközösítés stb.) sem ritka (van Klinken 2007).
- 14 Például az egészségügyi reform nem csak gazdasági megfontolások miatt várat magára. A kormányok hatalmi pozícióikat féltve nem vezetnek be nagy intézkedéscsomagokat, hiszen azok népszerűtlensége esetén biztos lenne a bukásuk.

Irodalom

Agustina, C. D., Ahmad, E., Nugroho, D., Siagian, H. (2012): Political economy of natural resource revenue sharing in Indonesia. *The World Bank – Asia Research Centre Working Paper*, 55., London

- Alisjahbana, A. S., Manning, C. (2002): Survey of recent developments. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 3., 277–305.
- Anata, A. (2003): *The Indonesian crisis: a human development perspective*. Institute of Southeast Asian Studies, Szingapúr
- Aritenang, A. F. (2008): *A study on Indonesia regions disparity: post decentralization*. University College, London
- Aspinall, E., Feith, H., van Klinken, G. (eds.) (1999): *The last days of President Suharto*. Monash Asia Institute, Clayton
- Brown, K. (2002): *Decentralization and ethnic regionalism in Indonesia: the case of Minahasa*. University of Hawaii, Hawaii
- Emmerson, D. (1999): *Indonesia beyond Suharto: polity, economy, society, transition*. M. E. Sharpe, New York
- Erb, M., Sulistiyanto, P., Faucher, C. (eds.) (2005): *Regionalism in post-Suharto Indonesia*. RoutledgeCurzon, Milton Park, New York
- Goldman, M. (2006): *Imperial nature: the World Bank and struggles for social justice in the age of globalization*. Yale University Press, New Haven
- Hill H. (ed.) (1994): *Indonesia's New Order: The dynamics of socio-economic transformation*. Allen & Unwin, Australia
- Illés I. (2007): *Regionalizmus Európában: tanulságok hazai használatra*. MTA RKK, www.rkk.hu/dl/rendezvenyek/regio/feluton/illes.ppt (Letöltés: 2012. jún. 1.)
- Kende T., Szűcs T. (2005): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
- Legge, J. D. (1961): *Central authority and regional autonomy in Indonesia: a study in local administration 1950–1960*. Cornell University Press, New York
- Linz, J. J., Stepan, A. (1996): *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Palmer, A. W. (1959): The Sundanese village. In: Skinner, W. (ed.): *Local, ethnic and national loyalties in village Indonesia: a symposium*. Yale University Cultural Report Series, New Haven, 42–51.
- Pálné Kovács I., Tuka Á., Schmidt A., Vadál I., Kákai L. (2012): *Regionalizmus és területi kormányzás*. PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék, Pécs, http://politologia.btk.pte.hu/?page_id=1354 (Letöltés: 2012. május 15.)
- Ricklefs, M. C. (1991): *A history of modern Indonesia since c. 1300*. Macmillan, London
- Rodan, G. (ed.) (1996): *Political oppositions in industrialising Asia*. Routledge, London
- Rüland, J. (2011): *Constructing regionalism domestically: local actors and foreign policymaking in Indonesia*. University of Freiburg, Freiburg
- Seymour, R., Turner, S. (2002): Otonomi Daerah: Indonesia's decentralization experiment. *New Zealand Journal of Asian Studies*, 2., 33–51.
- Sidel, J. T. (2001): *Indonesia: the limits of democratization and decentralization, January 2000 – October 2001*. School of Oriental and African Studies, London
- Siregar, R. Y. (2001): Survey of recent developments. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 3., 277–303.
- Szabó M. (2004): *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Századvég Kiadó, Budapest
- Thompson, M. R. (2004): Pacific Asia after 'Asian values': authoritarianism, democracy, and 'good governance'. *Third World Quarterly*, 6., 1079–1095.
- van Klinken, G. (2007): *Communal violence and democratization in Indonesia*. Routledge, London, New York
- <http://www.antaraneews.com> (Letöltés: 2012. október 2.)
- <http://www.depnakertrans.go.id> (Letöltés: 2012. október 1.)
- <http://www.thejakartaglobe.com> (Letöltés: 2012. május 29.)